

«Паліцэйскі сацыялізм» ад ахранкі

Зубатаўшчына ў Расіі і Беларусі на пачатку ХХ стагоддзя

Іван БАСЮК, доктар гістарычных навук, прафесар

У канцы ХІХ – пачатку ХХ стагоддзя ў Расійскай імперыі імкліва нарасталая рэвалюцыйная сітуацыя. Пачаўся пошук шляхоў выйсця з крызісу. Шукала іх і царская паліцыя: некаторыя творчыя асобы спрабавалі, калі сказаць па-сучаснаму, выкарыстаць нестандартныя прыёмы і метады, якія ўвайшлі ў гісторыю пад агульнай назвай «паліцэйскі сацыялізм», ці зубатаўшчына, ад прозвішча Сяргея Васільевіча Зубатава, тагачаснага начальніка Маскоўскай ахранкі.

У беларускай гістарыяграфіі на сённяшні дзень няма ніводнай манаграфіі, прысвечанай гэтай цікавай старонцы гісторыі. У «Беларускай энцыклапедыі» і «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі» нават адсутнічаюць біяграфічныя звесткі пра С. Зубатава. У савецкі час пра яго складалася аднабаковае ўяўленне толькі як пра арганізатара «палітычных правакацый». Цяпер у расійскай і замежнай гістарыяграфіі адносіны да яго асобы змяніліся: С. Зубатаў характарызуецца як стваральнік «новага метаду» дзейнасці тайнай паліцыі, як тэарэтык і практык «тэхналогіі аўтарытарнай палітыкі» [1, с. 47].

Такім чынам, зубатаўшчына («паліцэйскі сацыялізм»), з аднаго боку, з'яўляецца фактычна «белай плямай» айчыннай гісторыі,

з другога – новыя тэхналогіі заваявання і ўтрымання ўлады, выкарыстаныя начальнікам Маскоўскай ахранкі, шмат у чым цікавыя і сёння.

Нарадзіўся С. Зубатаў у Маскве ў 1864 годзе ў сям'і кіраўніка дома багацця Малюціна. Юнацтва будучага начальніка Маскоўскай ахранкі прыпала на 80-я гады ХІХ стагоддзя – перыяд крызісу самадзяржаўя і развіцця народніцкага руху. С. Зубатаў не застаўся ўбаку ад рэвалюцыйных падзей, і гэта выклікала канфлікт з бацькам. Калі той даведаўся аб сувязях сына з нарадавольцамі, то пазбавіў нашчадка фінансавай падтрымкі. Аднак юнак даволі хутка паправіў сваё матэрыяльнае становішча: ён наведваў прыватную бібліятэку Міхіных, з дачкой гаспадары якоў і ажаніўся. Пасля жаніцьбы малады чалавек перабраўся ў дом цесця, дзе меў кватэру і 15 рублёў жалавання за працу ў бібліятэцы. Адначасова ён уладкаваўся служачым на тэлеграф з акладам 35 рублёў [1, с. 49].

У ліпені 1886 года С. Зубатаў быў выкліканы ў ахранку. Яму паведамілі, што бібліятэка Міхіных звязана з нарадавольцамі і абвінавацілі ў рэвалюцыйных сувязях. Для рэабілітацыі Зубатава прапанавалі стаць сакрэтным супрацоўнікам, і ён даў згоду супрацоўнічаць з паліцыяй [1, с. 49–50]. З першым заданнем – весці збор інфармацыі аб партыі нарадавольцаў – малады чалавек справіўся паспяхова. 1 студзеня 1889 года С. Зубатаў быў залічаны ў штат

ПРА АЎТАРА

БАСЮК Іван Аляксандравіч.

Нарадзіўся ў 1942 годзе ў вёсцы Гаравічы Навагрудскага раёна Гродзенскай вобласці. У 1972 годзе скончыў гістарычны факультэт Архангельскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя М.В. Ламаносава, у 1981 годзе – аспірантуру Інстытута гісторыі, філалогіі і філасофіі Сібірскага аддзялення АН СССР (г. Новасібірск).

Працягнуў час працаваў на выкладчыцкіх пасадах у вышэйшых ваенных навучальных установах Узброеных Сіл СССР. З 1987 года – у Гродзенскім дзяржаўным універсітэце імя Янкі Купалы, з 2008 года – на кафедры гісторыі дзяржавы і права.

Доктар гістарычных навук (1986), прафесар (2007).

Аўтар больш як 100 навуковых і навучальна-метадычных прац, у тым ліку трох манаграфій і 6 вучэбных дапаможнікаў.

Сфера навуковых інтарэсаў: пачатковы перыяд Вялікай Айчыннай вайны на тэрыторыі Беларусі; гісторыя беларускай дзяржаўнасці; гісторыя палітычнай і прававой думкі на Беларусі.

► Сяргей Васільевіч
Зубатаў

паліцыі і накіраваны на службу ў ахоўнае аддзяленне, дзе ён узначаліў работу з сакрэтнай агентурай [1, с. 53]. Жандарскі палкоўнік П. Заварзін з пахваляй адзначаў, што «Зубатаў першым паставіў вышук у імперыі на ўзор заходнееўрапейскага» [1, с. 53–54].

Шмат новага ўнёс С. Зубатаў у вярбоўку агентуры. Ён прыцягваў сакрэтных агентаў да супрацоўніцтва па патрыятычных матывах, і яны служылі імперыі «не за страх, а за сумленне» [2, с. 50]. На думку С. Зубатава, барацьбу з рэвалюцыянерамі ўрад павінен быў ажыццяўляць двума шляхамі. З аднаго боку – дапамагаць рабочым вырашаць іх законныя патрабаванні да наймальнікаў і гэтым здымаць сацыяльную напружанасць, з другога – своечасова «ізымаць» найбольш актыўных рэвалюцыянераў з рабочага асяродку [3, с. 17]. Ён лічыў, што на глебе матэрыяльных інтарэсаў паміж рабочымі і наймальнікамі ўзнікае вострая сацыяльная барацьба, якая і называецца «рабочым рухам» [1, с. 58]. Прычыны супрацьстаяння Зубатаў бачыў у тым, што, жывучы ў вёсцы ў беднасці, людзі мелі прымітыўныя, не развітыя патрэбнасці. А ў гарадах рабочыя ўбачылі прыклады заможнага і культурнага жыцця. Таму ў іх сталі развівацца новыя, больш высокія патрабаванні – як матэрыяльныя, так і духоўныя. Гэтае імкненне да лепшага жыцця і спарадзіла барацьбу за паляпшэнне ўмоў працы, павышэнне яе аплаты.

С. Зубатаў разумеў, што рабочы рух у Расійскай імперыі ў пачатку XX стагоддзя набывае сілу, і задушэнне яго дасць толькі часовы эфект. На яго думку, барацьбу з выступленнямі рабочых трэба было весці як сілавымі метадамі (рэпрэсіямі), так і спецыяльнымі, каб скіраваць іх у рэчышча прафесійнай барацьбы за паляпшэнне свайго матэрыяльнага становішча.

У С. Зубатава ўзнікла ідэя, што некаторыя эканамічныя патрабаванні рабочых трэба задавальняць, не даводзячы да стачак і бунтаў. І рабіць гэта, на яго погляд, можна праз сілавую структуру дзяржаўнага апарату – жандарскія ўправы і паліцыю, якія мелі рэальныя магчымасці аказаць неабходны ўплыў на наймальнікаў.

Паўстала праблема – як жа «састыкаваць» інтарэсы рабочых з дзеяннямі жандараў, прадстаўнікоў ведамства, якое не карысталася павагай і даверам у працоўных мас. На аснове аналізу грамадска-палітычнага развіцця імперыі С. Зубатаў прыйшоў да думкі, быццам расійскі імператар з'яўляецца надкласавай уладай, бо ён атрымаў трон не ад выбаршчыкаў, а па спадчыне, ад бацькоў, і таму незалежны ад класаў і саслоўяў. Імператар можа прымаць самастойныя рашэнні ў інтарэсах усяго насельніцтва імперыі, а не толькі ў інтарэсах маёмасных класаў.

Для пацвярджэння сваёй ідэі С. Зубатаў спасылаўся на гістарычны факт адмены Аляксандрам II прыгоннага права. Тады, не палічыўшыся з інтарэсамі толькі дваран-землеўладальнікаў, цар вырашыў «зверху» пакончыць з прыгонным правам і такім чынам здолеў «разрадзіць» рэвалюцыйную сітуацыю і папярэдзіць рэвалюцыю. Свае радыкальныя рэформы імператар ажыццявіў праз дзяржаўны апарат, у тым ліку і праз яго сілавую структуру. На падставе такіх разважанняў С. Зубатаў прыйшоў да высновы, што праз дзяржаўны апарат, асабліва праз жандараў і паліцыю, можна эфектыўна ліквідаваць палітычныя і грамадскія супярэчнасці, здымаючы сацыяльную напружанасць, забяспечваць унутраны мір, спакой і стабільнае развіццё імперыі [4, с. 159–160].

Для ажыццяўлення сваіх ідэяў С. Зубатаў правёў значную ідэалагічную і арганізацыйную падрыхтоўку. Яго намаганнямі ў ахоўным аддзяленні была створана спецыяльная бібліятэка з адпаведным пад-

борам «бунтарскай» літаратуры. Ён разам з супрацоўнікамі вывучаў гэтыя кнігі. У ходзе «навучання» выпрацоўваліся парады, як «працаваць» з рэвалюцыянерамі-інтэлігентамі і як з «бунтарамі-рабочымі». Затым падрыхтаваныя супрацоўнікі ахранкі пачалі ствараць легальныя рабочыя гурткі і клубы. Там рабочыя мелі магчымасць адкрыта чытаць некаторыя «бунтарскія» кнігі, вялі размовы аб сваіх надзённых патрэбах, весела бавілі час за чаем і прысмакамі, спявалі, слухалі музыку. Па прапанове С. Зубатава ў такія клубы запрашаліся і прафесары, якія чыталі рабочым пазнавальныя лекцыі, адказвалі на іх пытанні. Сам С. Зубатаў быў душой усёй гэтай справы, але, па сведчанні жандарскага генерала А. Спірыдовіча, ён пазбягаў удзелу ў публічных рабочых мерапрыемствах, непрыкметна трымаўся ўбаку [2, с. 98–99].

Па прапанове С. Зубатава ў ахоўных аддзяленнях афіцэры і чыноўнікі па выхадных днях прымалі заявы і скаргі ад рабочых па ўсіх пытаннях. Ім даваліся адпаведныя тлумачэнні, неабходныя даведкі, падтрымліваліся некаторыя патрабаванні. Так рабочых пераконвалі, што яны могуць мірным шляхам, без сацыялістаў, а праз дзяржаўны апарат дабівацца рэалізацыі сваіх патрабаванняў, што царская ўлада ім не вораг, яна здольная зразумець патрэбы працаўнікоў і дапамагчы іх рэальна вырашыць.

Значную ўвагу С. Зубатаў удзяляў рабоце па арганізацыі канфідэнцыйнага супрацоўніцтва паліцыі з кіраўнікамі і нефармальнымі лідарамі рабочых. Яно наладжвалася рознымі прыёмамі і шляхамі. Найперш выкарыстоўваўся метада пераканання, быццам інтарэсы самадзяржаўя і патрабаванні рабочых шмат у чым супадаюць, бо галоўная праблема імперыі – забеспячэнне грамадскага міру і стабільнасці.

Пад кантролем С. Зубатава былі створаны ў Маскве «Общество взаимного вспомоществования рабочих в механическом производстве» (1901), у Пецярбургу – «Совет петербургских рабочих механического производства» (1903), у Адэсе – «Союз машиностроительных и механических рабочих» (1903) і інш.

Зубатаўшчына не абышла і Беларусь. С. Зубатаў выявіў, што актыўным рэвалюцыйным элементам у нашым краі была яўрэйская інтэлігенцыя. Паводле

ўсерасійскага перапісу насельніцтва 1897 года, 84,5 % купцоў пяці заходніх губерняў былі яўрэі; яўрэйская буржуазія валодала 51 % фабрык і заводаў; у 5 заходніх губернях яўрэі ў сярэднім складалі 53,5 % гарадскога насельніцтва [5, с. 333, 341].

Яўрэі, якія валодалі значнымі капіталамі і былі этнічна добра арганізаванымі, здолелі стварыць свае нацыянальныя арганізацыі. У 1897 годзе ў Вільні быў заснаваны Бунд (на ідыш *der Bund* – саюз) – Усеагульны яўрэйскі рабочы саюз у Расіі і Польшчы (з 1901 года ён атрымаў назву Усеагульны яўрэйскі саюз у Літве, Польшчы і Расіі). Гэта была добра заканспіраваная рэвалюцыйная арганізацыя, уплыў якой своечасова не ацанілі царскія ўлады. «Было відавочна, што дэпартамент паліцыі праваароніў новы рэвалюцыйны рух», – адзначаў у сваіх мемуарах жандарскі генерал А. Спірыдовіч [2, с. 66].

На барацьбу з Бундам былі кінуты лепшыя паліцэйскія сілы, у тым ліку і Маскоўскае ахоўнае аддзяленне. Паліцэйскія агенты працавалі ў Мінску, Гродне, Беластоку, Коўне і іншых гарадах. Пачаліся масавыя арышты. «Цэлымі вагонамі вазілі арыштаваных у Маскву, – сведчыць А. Спірыдовіч, – дзе і праводзілася следства» [2, с. 66]. Бундаўцы на допытах паводзілі сябе стрымана, гаварылі мала, больш маўчалі.

Узнікненне Бунда падштурхнула С. Зубатава да пошуку шляхоў супрацоўніцтва з кіраўніцтвам яўрэйскай рэвалюцыйнай інтэлігенцыі. У час следства ён і яго паліцэйскія імякнуліся пераканаць бундаўцаў у нікчэмнасці рэвалюцыйных метадаў барацьбы, у тым, што існуюць больш эфектыўныя формы дапамогі рабочым. І намаганні С. Зубатава мелі станоўчыя вынікі. Некаторыя бундаўцы «клянулі» на прапановы паліцыі, пагадзіліся ў інтарэсах імперыі на супрацоўніцтва, не адмаўляліся яны і ад паліцэйскай дапамогі. Сярод такіх была і Марыя Вільбушэвіч, дачка купца, якую ў 1900 годзе арыштавалі за прыналежнасць да Бунда. У працэсе допытаў С. Зубатаў меў з ёй шматгадзінныя задушэўныя гутаркі і здолеў пераканаць у перавагах «паліцэйскага сацыялізму». Па сведчанні А. Спірыдовіча, М. Вільбушэвіч не стала агентам паліцыі, у гэтым не было і патрэбы, але яна была ідэйнай, глыбока перакананай прыхільніцай несацыялістычнага рабочага руху, якому свядома прысвяціла ўсё сваё жыццё [2, с. 67].

Нягледзячы на поспехі ў барацьбе з Бундам, знішчыць гэту арганізацыю ні С. Зубатаву, ні яго папличніка не ўдалося. Бундаўскія арганізацыі перажылі і яго, і Расійскую імперыю – яны канчаткова былі ліквідаваны ў Заходняй Беларусі толькі ў 1939 годзе, пасля далучэння яе да БССР.

Пры падтрымцы С. Зубатава і мінскіх жандараў работа па стварэнні зубатаўскіх арганізацый пачалася і ў Беларусі. У ліпені 1901 года прыхільнікамі «паліцэйскага сацыялізму» М. Вільбушэвіч, Ю. Воліным, А. Чамярыскім, Г. Шаевічам і інш. у Мінску была заснавана Яўрэйская незалежная рабочая партыя (ЯНРП), якая называлася сябе арганізацыяй яўрэйскіх рамесных рабочых і прыказчыкаў. Пазней, пры падтрымцы паліцыі, аддзяленні гэтай партыі з'явіліся ў Вільні і Гродне. Сваёй мэтай ЯНРП абвясціла павышэнне «па меры магчымасці» эканамічнага і культурнага ўзроўню яўрэйскіх рабочых шляхам стварэння кас узаемадапамогі, асветных клубаў і г.д. Партыйцы прапагандавалі самадзяржаўе як надкласавую дзяржаўную форму, пераконвалі рабочых і інтэлігенцыю ў неабходнасці падпарадкавання ўладам і неўмяшання ў палітыку. Карыстаючыся падтрымкай дэпартаменту паліцыі, Яўрэйская незалежная рабочая партыя наладжвала ў Мінску легальныя агульнагарадскія і цэхаваыя культурна-асветныя вечары, публічныя чытанні, на якіх збіралася да 1,5 тыс. чалавек [5, с. 374].

У 1901 годзе мінскія зубатаўцы М. Вільбушэвіч, А. Чамярыскі ўмяшаліся ў стачку 600 рабочых слясарных майстэрняў і з дапамогаю жандарскага палкоўніка Васільева прымусілі гаспадароў увесці законны 12-гадзінны рабочы дзень [5, с. 373–374]. Дзейнасць ЯНРП была скіравана і супраць Бунда. Лёгкасць, з якой вырашалі зубатаўцы надзённыя пытанні працаўнікоў, прыцягнула на іх бок многіх рамесных рабочых з іншых арганізацый. У канцы 1901 года з мінскай арганізацыі Бунда перайшлі ў Яўрэйскую незалежную рабочую партыю 15 з 20 прафсаюзаў рамесных рабочых [5, с. 374]. ЯНРП вяла барацьбу супраць усіх рэвалюцыйных арганізацый і гурткоў, якія ставілі перад сабой задачу барацьбы з царызмам. У святле зубатаўскай канцэпцыі, што цар – надкласавая сіла і адлюстроўвае інтарэсы ўсяго насельніцтва імперыі, кіраўніцтва Яўрэйскай незалежнай рабочай

партыі патрабавала поўнага адмаўлення ад рэвалюцыйных метадаў барацьбы.

Лідары Бунда і сацыял-дэмакратычных арганізацый пачалі работу па выкрыцці зубатаўшчыны яшчэ да стварэння ЯНРП – у 1900 годзе. Асабліва інтэнсіўна антызубатаўская кампанія вялася ў Мінску ў 1901–1902 гадах. Газета «Искра» на фактах з дзейнасці мінскай Яўрэйскай незалежнай рабочай партыі аргументавана раскрывала ідэйную сувязь «паліцэйскага сацыялізму» з сацыял-дэмакратычным эканамізмам [5, с. 374–375].

У сваіх мемуарах жандарскі генерал А. Спірыдовіч сцвярджае, што С. Зубатаў на сваёй кватэры ў Пецяярбургу праводзіў таемныя нарады з кіраўнікамі ЯНРП, на якіх прысутнічалі М. Вільбушэвіч, Г. Шаевіч, а таксама святар Г. Гапон. А. Спірыдовіч таксама ўдзельнічаў у тых нарадах і пакінуў нам цікавыя назіранні: «Шчырасцю і чыстасардэчнасцю дыхала тое, што гаварыла Вільбушэвіч, шчырым казаўся і Гапон, вочы якога гарэлі якімсьці ўнутраным святлом» [2, с. 103].

Супярэчлівае ўражанне было ў А. Спірыдовіча ад Г. Шаевіча, аднаго з арганізатараў ЯНРП. Ён быў прыкметнай постаццю, чалавекам вельмі адукаваным – доктарам філасофіі Берлінскага ўніверсітэта. Але, як пісаў пра Г. Шаевіча А. Спірыдовіч, «не то рэвалюцыянер, не то легальны дзеяч – ні рыба ні мяса». Здзіўляла жандарскага генерала тое, што С. Зубатаў неапраўдана давяраў Г. Шаевічу і быў ім надта задаволены [2, с. 103].

Заслугі С. Зубатава былі высока ацэнены царскім урадам. За час службы ў паліцыі ён атрымаў тры чыны па-за чаргой, быў узнагароджаны ордэнамі Святога Станіслава 2-й і 3-й ступеняў, ордэнамі Святой Ганны 2-й і Уладзіміра 4-й ступеняў [1, с. 47]. Кіраўнік Маскоўскай ахранкі меў падтрымку сваіх ідэй з боку высокіх асоб імперыі, у прыватнасці, Пятра Святаполк-Мірскага, былога віленскага, гродзенскага і ковенскага генерал-губернатара, з 1904 года – міністра унутраных спраў Расіі [2, с. 101]. У 1902 годзе ён быў пераведзены ў Пецяярбург і атрымаў пасаду кіраўніка Асобага аддзела дэпартаменту паліцыі. Пры падтрымцы вышэйшых асоб імперыі С. Зубатаў засяродзіўся на правядзенні паліцэйскай рэформы, мэтай якой – усю Расію ператварыць у ахранку [1, с. 63]. У складзе Асобага аддзела С. Зубатаў усталяваў два «сталы»,

якія адказвалі за работу ахоўнай службы і службы «вонкавага нагляду». У вышукковыя аддзяленні расійскіх гарадоў, у іх ліку і на Беларусі, былі прызначаны афіцэры, якія былі асабіста вядомыя С. Зубатаву і карысталіся яго даверам. Такім чынам, «зубатаўшчына» з паліцэйскай спецаперацыі, скіраванай на раскол рэвалюцыйнага руху і выяўленне яго лідараў, паступова перарастала ў дзейнасць паліцыі па кіраванні грамадска-палітычнымі працэсамі.

Навацыі С. Зубатава, асабліва па падтрымцы паліцыяй матэрыяльных патрабаванняў рабочых, сустракалі неразуменне і нават супраціўленне з боку капіталістаў. Яны завальвалі царскі ўрад скаргамі на С. Зубатава, абвінавачвалі яго ў тым, што паліцыя ўмешваецца ў іх узаемаадносіны з рабочымі, прычым падтрымлівае апошніх. Але скаргі фабрыкантаў поспеху не мелі, бо С. Зубатава, як мы ўжо адзначалі, падтрымлівала кіраўніцтва Міністэрства ўнутраных спраў Расіі.

Абвал нечакана надарыўся на поўдні імперыі, у Адэсе, куды С. Зубатавым быў накіраваны дзеяч мінскай ЯНРПІ Г. Шаевіч. Па яго ініцыятыве 21 красавіка 1903 года з-за неапраўданага звальнення рабочага пачалася забастоўка на чыгуналіцейным заводзе Рэстэля. Паступова стачка ахапіла і іншыя прадпрыемствы Адэсы – чыгуначныя майстэрні, порт. Але тут здарылася тое, чаго ніхто не чакаў: забастоўка выйшла з-пад кантролю зубатаўцаў і паліцыі, ініцыятыву перахапілі сацыял-дэмакраты і стачка атрымала ўсеагульны характар. 17 ліпеня баставалі ўжо каля 40 тыс. рабочых, Адэса засталася без хлеба, святла і вады. Міністр унутраных спраў В. Плеве вымушаны быў аддаць загад «навесці парадак, хоць бы выкарыстаннем зброі» [2, с. 246]. Намаганнямі казакоў і паліцыі, а таксама задавальненнем асноўных патрабаванняў рабочых стачка была спынена – 21 ліпеня рабочыя пачалі працаваць.

Звесткі пра адэскія падзеі дайшлі да цара, узнікла пытанне: хто вінаваты? В. Плеве абвінаваціў С. Зубатава, які быццам бы дзейнічаў самавольна, без яго дазволу [2, с. 105]. У жніўні 1903 года С. Зубатаў быў адпраўлены ў адстаўку з гадавой пенсіяй 3 тыс. рублёў [1, с. 64], яму было забаронена жыць у Пецярбургу і Маскве. Для жыхарства ён выбраў Уладзімір, дзе і жыў пад наглядам паліцыі [1, с. 64].

Многія высокія чыны паліцыі спачувалі С. Зубатаву і імкнуліся яму дапамагчы. Дырэктар дэпартаменту паліцыі Д. Лапухін накіраваў на імя міністра унутраных спраў прапанову рэабілітаваць С. Зубатава, і ў лістападзе 1904 года абмежаванні былі зняты. Адстаўніку нават прапанавалі вярнуцца на службу, але ад прапановы ён адмовіўся і ў паліцыю больш не вярнуўся [1, с. 64].

Разам з тым С. Зубатаў застаўся верным сваім ідэалам і шчырым прыхільнікам манархізму. Па сведчанні А. Спірыдовіча, ён лічыў, што неабмежаваная манархія – адзіная прымальная для Расіі форма дзяржаўнага ладу: «Без цара не можа быць Расіі, шчасце і веліч Расіі – у яе гасударах і іх працы. ...Тыя, хто ідуць супраць манархіі ў Расіі – ідуць супраць Расіі; з імі патрэбна весці барацьбу не на жыццё, а на смерць» [2, с. 48].

Пасля звальнення С. Зубатава з паліцыі частка створаных ім рабочых арганізацый была распушчана, некаторыя распаліся самі. У жніўні 1903 года была забаронена Яўрэйская незалежная рабочая партыя. Па-рознаму склаўся лёс яе арганізатараў. М. Вільбушэвіч пераехала ў ЗША, затым у Палесціну, дзе праявіла сябе актыўным дзеячам сіянісцкага руху. Г. Шаевіч як арганізатар Адэскай забастоўкі быў сасланы на 5 гадоў ва Усходнюю Сібір.

Аднак некаторыя зубатаўскія арганізацыі змаглі не толькі выжыць, але і набіралі моц. У Пецярбургу поп Гапон, які супрацоўнічаў з ахранкай, на грошы паліцыі арганізаваў шэраг легальных рабочых гурткоў і саюзаў. Вяршыняй яго дзейнасці было вядомае народнае шэсце 9 студзеня 1905 года. Рабочыя з ускраін Пецярбурга рухаліся да Зімяняга палаца з іконамі, з партрэтамі цара, спявалі «Спаси господи люди твоя... победы благоверному императору...» [2, с. 175]. У петыцыі жыхароў Пецярбурга цару Мікалаю II гаварылася: «Мы обнищали, нас угнетают, обременяют непосильным трудом, над нами надругаются, в нас не признают людей. ...Нет больше сил государь. Настал предел нашему терпению». Далей рабочыя адзначалі, што іх просьбы «...направлены не ко злу, а к добру как для нас, так и для тебя, государь!» [6, с. 281, 283].

Нягледзячы на мірны характар народнага шэсця, па загаду пецярбургскага генерал-губернатара вялікага князя Уладзіміра Аляксандравіча каля 40 тыс.

▲ Расстрэл народнага шэсця 9 студзеня 1905 года

вайскоўцаў і паліцэйскіх перагарадзілі дарогу рабочым калонам, а затым адкрылі па іх агонь. Паводле даных даследчыкаў, 9 студзеня было забіта і паранена каля 4,6 тыс. маніфэстантаў [7, с. 492–493]. Праз некалькі дзён пасля трагедыі цар прыняў «рабочую дэлегацыю» ў складзе 34 чалавек і заявіў, што яму вядома пра «нялёгкае жыццё фабрычна-завадскіх рабочых», што шмат чаго сапраўды патрэбна «палепшыць і ўладкаваць», але адначасова выказаў пагрозу – «мятежной толпой заявлять мне о своих нуждах преступно» [8, с. 140–141].

Падзеі «крывавай нядзелі» падарвалі ў народнай свядомасці веру ў справядлівага і добрага цара. Пацярпела банкруцтва і зубатаўская ідэя «надкласавай» прыроды расійскага самадзяржца, магчымасці праз царскую паліцыю адстойваць і задавальняць надзённыя патрэбы рабочых. Так вялікай народнай крывёю завяршылася практычная рэалізацыя ідэі «паліцэйскага сацыялізму» С. Зубатава.

ЛІТАРАТУРА

1. Овченко, Ю.Ф. Сергей Васильевич Зубатов / Ю.Ф. Овченко. – Вопросы истории. – 2005. – № 8. – С. 47–67.
2. Спиридович, А. Записки жандарма / А. Спиридович. – М., 1991. – 268 с.
3. Под стягом России: сб. архивных документов / Сост., примеч. А.А. Сазонова, Г.Н. Герасимовой, О.А. Глушковой, С.Н. Кистерева. – М.: Русская книга, 1992. – 432 с.
4. Басюк, І.А. Гісторыя палітычнай і прававой думкі Беларусі / І.А. Басюк. – Гродна, 2011. – 282 с.
5. Нарысы гісторыі Беларусі: у 2 ч. – Ч. 1 / М.П. Касцюк [і інш.]. – Мінск, 1994. – 527 с.
6. Петиция рабочих и жителей Петербурга для подачи царю Николаю II в день 9 января 1905 г. // Хрестоматия по истории СССР. 1861–1917. – М., 1990. – С. 281–284.
7. Крывавая нядзеля // Беларус. энцыкл.: у 18 т. – Мінск, 1999. – Т. 8. – С. 492–493.
8. Касвинов, М.К. Двадцать три ступени вниз / М.К. Касвинов. – М., 1982. – 565 с.

Не прынёс «паліцэйскі сацыялізм» шчасця і яго арганізатару – С. Зубатаву. Пасля звальнення са службы ў яго кватэры і службовым кабінцеце былі праведзены вобыскі. Ва Уладзіміры за кожным яго крокам пільна назіралі тыя самыя філеры, якіх ён так старанна ўкараніў па ўсёй Расіі. Пасля ссылкі і частковай рэабілітацыі С. Зубатаў вярнуўся ў Маскву, але да канца свайго жыцця застаўся стойкім кансерватарам і манархістам. Ён мужа перанёс звальненне са службы, ссылку, але не змог перанесці крушэння манархіі. У сакавіку 1917 года С. Зубатаў атрымаў вестку аб адрачэнні цара Мікалая II ад прастола. Жандарскі генерал А. Спірыдовіч у сваіх мемуарах так апісаў апошнія хвіліны яго жыцця: «Зубатов, сядя за обедом с своей семьей в Замоскворечьи, узнал, что царь отрекся, что в России революция, – он молча выслушал страшную весть, понял весь ужас происшедшего и вышел в соседнюю комнату... Раздался выстрел. Зубатова не стало» [2, с. 107].

А. Спірыдовіч падае самазабойства С. Зубатава як раптоўны душэўны зрыў. Некаторыя даследчыкі, у іх ліку і аўтар артыкула, упэўнены ў іншым – С. Зубатаў звёў рахункі з жыццём свядома, бо з гібеллю манархіі імгненна рушылася ўсё тое, чаму ён ахвярна служыў, у што самааддана верыў. Былы жандарскі начальнік разумеў – «паліцэйскі сацыялізм» ніколі не будзе забыты рэвалюцыйнымі ўладамі Расіі, яго будучы ганьбаваць і бэсціць, яго чакае жудасная справа. Разам з манархіяй для С. Зубатава скончылася і яго ўласнае жыццё. Зубатаву было 53 гады. Завяршыўся яго зямны шлях, як і многіх іншых рэфарматараў, руінамі, пад якімі яму было наканавана згинуць.

Асноўная задача «паліцэйскага сацыялізму» – паставіць рабочы рух пад кантроль паліцыі – правалілася. Гэтыя меры не маглі вырашыць праблемы карэнных грамадскіх супярэчнасцей, яны не задавальнялі ні рабочых, ні фабрыкантаў. Час настойліва патрабаваў глыбокіх палітычных і эканамічных змен у Расійскай імперыі, зубатаўшчына ж, насуперак часу, спрабавала закансерваваць самадзяржаўе, затушаваць яго супярэчнасці. «Паліцэйскі сацыялізм» не толькі не адтэрмінаваў расійскую рэвалюцыю 1905–1907 гадоў, а, наадварот, паскорыў яе. ■